

ב ה ר ב

ריבית מעכו"ם (ומגר תושב) — אף ש"אסור לגזול או לגנוב כל שהוא דין תורה בין מישראל בין מנכרי"י וגם "אסור (מדאורייתא) לרמות את בני אדם במקח וממכר. . ואחד עכו"ם ואחד ישראל שוים בדבר זה"י —

מובן הוא, כי שאני¹⁰ ריבית מגזל ואונאה, וכדאי' בגמרא יי (שגם ביש" ראל לא מצינו למילף האיסור דלקיחת ריבית מאיסורי גזל ואונאה, כי) "מה להנך (גזל ואונאה) שכן שלא מדעת [אונאה — לא ידעי בי, גזל — על כרחי' שקל"י], תאמר בריבית דמדעת' [נותן לו יי],

ומכיון שהריבית שאני מגזל ואונאה, דלקיחת הממון הוא "מדעתי" דהלוה, לכן אתי שפיר שלא אסרה התורה לקחת ריבית (הקלה מגזל ואונאה)

א. כתוב בפרשתנו י: "וכי ימוך אחיך גוי גר ותושב וחי עמך, אל תקח מאתו נשך ותרבית גוי". ופירשו חז"ל בגמרא י, שמה שנאמר "אל תקח מאתו נשך ותרבית" קאי רק על "אחיך" ולא על "גר ותושב" [שלכן נאמר "אל תקח מאתו" בלשון יחיד, ולא "אל תקח מאתם" בלשון רבים]. ומה שנאמר "גר ותושב" הוא רק לענין "וחי עמך" — "שאתה מצווה להחיותו"י, אבל לא לענין "אל תקח מאתו נשך ותרבית".

וכתב הרמב"ם י: "העכו"ם וגר תושב ליון מהם ומליון אותן בריבית . . לאחיך אסור ולשאר העולם מותר. ומצות עשה להשיך לעכו"ם ש נאמר י לנכרי תשיך, מפי השמועה למדו שזו מצות עשה".

והיינו שישנם ג' דינים בהלואה בריבית: ישראל — אסור להלוותו בריבית, גר תושב — מותר להלוותו בריבית, עכו"ם — מצוה לקחת ממנו ריבית.

והנה מה שהתירה התורה לקחת

(ז) לשון אדה"ו — בשולחנו ריש הל' גזילה וגניבה, מרמב"ם ריש הל' גניבה, טוש"ע חו"מ ריש סי' שמת, ובנוגע לגזילה ראה רמב"ם ריש הל' גזילה ואבידה, טוש"ע שם ר"ס שנט (ראה ש"ך שם סק"ב בשם המהרש"ל, שהרמב"ם והסמ"ב ס"ל שהוא מדאורייתא).

(8) טוש"ע אדה"ו הל' אונאה וגניבת דעת סי"א.

(9) רמב"ם הל' מכירה רפ"ח, וראה טוש"ע חו"מ סרכ"ח סי"ו.

(10) ראה בכ"ז רמב"ן תצא שם, כ, אברבנאל תצא שם ד"ה והתשובה הד', שו"ת צ"צ יו"ד ספ"ג

(11) בי"מ סא, א.

(12) רש"י שם.

(1) כה, להו.

(2) בי"מ עא, סע"א.

(3) רש"י שם.

(4) הל' מלוה ולוה רפ"ה.

(5) וכ"כ בסהמ"צ מ"ע קצח, וכן פסק אדה"ו ביו"ד הל' ריבית סע"ה, שהוא מ"ע. וראה בו"כ הרמב"ם שם. מפרשים לסהמ"צ להרמב"ם שרש ו. ב"ח ליו"ד ר"ס קנט. (6) תצא כג, כא.

אסרה מחילה זו). אבל „אם (כבר) לקח ממנו ריבית וצריך להחזירה לו, מועלת מחילה לפוטרו כמו בכל גזל“.

והנה טעמים של הגאונים שאין מחילה מועלת כלל בריבית גם לאחר שנתנה הלואה מדעת להמלוה

[אף שחידוש זה, ש„התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו“ הוא, לכאורה, רק בנידון מחילת הלואה והסכמתו לתת את הריבית, אבל לאחר נתינת הריבית לא מצינו שהתורה אסרה ה' מחילה]

מבאר הריטב"א י"ז, וז"ל: „תביעת ריבית לא היא כשאר תביעות בגזל ואונאה וכיוצא בהן דאית לי' על חברי' שעבוד ממון, אלא חיוב הוא שחייב הכתוב להחזיר איסור שבלע . . דחיובא דרמא עלי' רחמנא הוא, וכענין חוב למ"ד פריעת בע"ח מצוה ושעבודא לאו דאורייתא, אלא דהתם איכא דין ממון לחבירו ומהניא מחילה, אבל הכא לשמים הוא חיוב, וכיון שכן לא תועיל לו מחילת חבריו“.

והיינו, שכוונת הגאונים בההוכחה

ש„כל ריבית שבעולם מחילה כו'“ היא *:

(18) ל' הטוש"ע שם.

(19) ב"מ שם.

(19*) בשו"ת אבניו (יו"ד ח"א) סקמ"ו סק"ג, שסברת הגאונים „כל רבית שבעולם מחילה היא והתורה לא מחלה כו'“ וסברת הריטב"א „לשמים הוא חיוב“ ב' טעמים הם. אבל ע"פ מ"ש לעיל בפנים שהחידוש ש„התורה לא מחלה“ מצינו רק בנידון המחילה לתת את הריבית ולא בנוגע לה'

אלא מ„אחיק“ אבל לא מעכ"ם (וגר תושב).

אמנם זה שיש גם „מצות עשה להשיך לעכ"ם“, צריך ביאור: אף שהלואה נותן את הריבית מדעתו ומ' רצונו — אבל הרי התורה קראה בשם „נשך“ י' וסו"ס יש „בכולן (גזל אר' נאה וריבית) חסרון ממון שמחסר את חבריו“ י' — וא"כ מהו הטעם שנצטוונו לחסר ממונו של העכ"ם ע"י נשך?

ב. ויובן זה בהקדים ביאור פלוגתת הפוסקים אם מועלת מחילה בריבית: דעת הגאונים י', שגם אם המלוה כבר גבה את הריבית, אין מחילת הלואה מועלת לפטור את המלוה מלהחזירה ללוה. והטעם לזה: „כל ריבית שבי' עולם מחילה היא, אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו, לפיכך אין המחילה מועלת בריבית“. אבל דעת הרא"ש י' (וכן נפסקה ההלכה בטור ושו"ע י'), שאין מחילה מועלת להתיר את לקיחת הריבית מעיקרא (כי כל ריבית שבעולם מחילה היא והתורה

(13) ראה פרש"י משפטים כב, כו: כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש . . עד שהריבית עולה ומחסרו ממון הרבה, וראה תנחומא משפטים ט, שמור"ר פל"א, ו.

(14) לשון רש"י ב"מ שם (ד"ה למא לי).

(15) הובא ברמב"ם הל' מלוה ולוה פ"ד ה"ג, וברא"ש וחיידושי הריטב"א החוששים (והובא בשיטמ"ק) לב"מ שם.

(16) ב"מ שם, וכ"ה דעת הרמב"ם (לפי פ"י המ"מ והריטב"א הג"ל) שם.

(17) יו"ד סי' קס ס"ה, וכ"ה בשו"ע אדה"ז הל' ריבית ס"ה.

והיינו שנתחייב (מצד מצוה זו) בחיוב לחבירו, וע"ז מהני מחילה.

וכמבואר בדברי הריטב"א הנ"ל (לשיטת הגאונים) שענין החזרת הרי" בית מפאת חיובא דרמא רחמנא עלי' (ולא מטעם שעבוד ממון) ה"ה "כענין פריעת בע"ח מצוה", אלא שהריטב"א חילק (לדעת הגאונים) בין פריעת בע"ח להחזרת ריבית, דבפריעת בע"ח "איכא דין ממון לחבירו ומהניא מחילה אבל הכא לשמים הוא חייב", ושיטת הרא"ש היא שגם ענינה של מצות החזרת ריבית הוא שחייבתו התורה להחזיר את הממון שחיסר את חבירו, ואינו בגדר "חיוב לשמים" י.

ונמצא שבין לשיטת הגאונים ובין לשיטת הרא"ש (והטורש"ע) נחשב

(21) וההוכחות שבריטב"א שם (הובאו בהערה הקודמת) ה"ה רק שאינו שעבוד ממון אלא חיובא דרמא רחמנא עלי' ולא כבגול ואונאה שישנו שעבוד ממון, עיי"ש. אבל לא לענין זה ש"לשמים הוא חייב".

(22) אבל ראה רמב"ן בטהמ"צ מ"ע יז (במנין המצות שלו), ובמג"א שם.

העירני ח"א: דבשו"ת אבני נזר (סימן קס"ח סק"א) כתב שס"ל להרמב"ם (לפי ביאור המג"א) שהטעם מה שלא מנה הרמב"ם מצות החזרת ריבית הוא "לפי שהיא נכללת במצות השבת הגזילה" שהוא "חיובא דממונא" * ושם סק"ב שאלו ה' סוברים דמהני מחילה סבירא להו כשיטה

מכיון ש"כל ריבית שבעולם מחילה היא" אלא ש"התורה לא מחלה ואס"רה" הרי מזה מוכח שהאיסור דלקיחת ריבית והיוב החזרתה אינו בגדר דין ממון שהוא חייב לחבירו (מאחר שהלה מחל את הריבית), אלא שהוא ענין ואיסור שהתורה הטילה על המלוה בגדר מצוה וחייב לשמים (ובחיוב החזרתו ללוה הוא משועבד לגבוה) — ולכן "אין המחילה מועלת בריבית" גם אחרי שקבלה המלוה, כי אינו יוצא ידי חובתו לשמים עד שיחזיר את ה"איסור שבלע".

ג. והנה עפ"י צ"ל דסברתו של הרא"ש (והטור והשו"ע) דמהני מחילה בריבית (לאחרי שבא לידי המלוה):

ע"ה שחיוב החזרת הריבית הוא חיובא דרמא רחמנא עלי', ואינו מטעם שעבוד ממון (כמו שהוכיח הריטב"א שם ²⁰), בכ"ז, חיוב זה שחייבתו התורה איז זה ד"לשמים הוא חייב", אלא דרמא רחמנא חיובא עלי' להחזיר את הממון שחיסר את חבירו שלא כדין.

מחילה שלאחרי נתינת הרבית — הרי מובן, שהסברא "התורה לא מחלה כו'" (כש"ל עצמה) אינה מספקת שמשו"י לא תועיל מחילה גם אח"כ [ולהעיר גם משו"ע אדה"ז (הל' רבית שם) שכותב "כל רבית שבעולם מחילה כו' והתורה לא מחלה ואסרה מחילה זו", ומ"מ פוסק כהרא"ש שהמחילה שלאחר נטילת הריבית מועלת],

ולכן צריך לומר, שהסברת הריטב"א ד"לשמים הוא חייב" היא הסברה בדברי הגאונים "התורה לא מחלה כו'", כפנים. (20) מהא דרבי יוחנן סבר (ב"מ סא, ב) דריבית קצוצה אינה יוצאה בדינין וגם לד"ה אם מת בנוי פטורין אלא בדבר המסויים מפני כבוד אביהן בלבד" (שם סב, א).

ממון הריבית לממונו של מלוה יי ואין עליו חיוב להחזירו מצד דין ממון

כשלעצמו, אלא מצד חיובא דרחמנא.

ד. ועפ"י יש לבאר, בפנימיות הענינים, פרט בדין החזרת ריבית:

המלוה בריבית אם בא לעשות תשובה ולהחזיר הריבית אין מקבלים ממנו יי, ואע"פ שאין מקבלים ממנו חייב להחזיר לצאת ידי שמים ומ"מ מדת חסידות שלא לקבל ממנו יי. והביאור בזה:

ארז"ל יי: "התורה חסה על ממון של ישראל", והטעם לזה יי:

פס"ד הוא "כל מעשיך לשם שמים" ו"בכל דרכיך דעהו" יי — במילא כיון שזהו ממון עליו לקיים פס"ד זה גם בכל ממון יי, ובל' הרמב"ם יי "לא יהי' בלבו לקיבוץ ממון בלבד אלא כו'".

בסגנון תורת החסידות — בממון של ישראל ישנן "ניצוצין קדושים השייכים לשרש נשמתו" יי.

24) ב"ק צד, ב. רמב"ם פ"ד מהל' מלוה ולוה ה"ה. טוש"ע יו"ד סי' קסא ס"ז.

25) שו"ת הריב"ש סי' תיו. הובא בב"י יו"ד סי' קסא ד"ה והיכא. משא"כ בגיולה — ראה טוש"ע חו"מ ר"ס שסו ובחכמת שלמה (למהרש"ק) שם.

26) ר"ה כז, א. וש"נ
27) אבות פ"ב מ"ב. משלי ג, ו. וראה לקו"ש ח"ג ע' 907, 932.

28) להעיר מהציווי ולא תשחית גו' (אלא כיון שזהו היותו — ולא רק מגיעת ריוח — הוזהרה תורה אפילו משל הפקר (ואפילו על של נכרים שנלחמים עמהם) — הל' שמירת גוף כו' — לאדה"ו — סי"ד).

29) הל' דיעות פ"ג ה"ב (וסיום הענין בה"ג שם).

30) כתר שם טוב סי' ריח (בהוצאת

אבל יי ראה ב"י (יו"ד קכ"ס ד"ה ומ"ש רבינו. שם סקס"א ד"ה ורבית דאורייתא. (מהמק"י (פרק א"ג) בשט הרשב"א והר"ן). וכן פסק בשו"ע שם ס"ה): "דהא דר"ק יוצאה בדינים, היינו לומר דכופין אותו . . . כדי שיקיים המצוה, אבל אין ב"ד יורדין לנכסיו"*** — הרי משמע שס"ל להמחבר שהרבית הוא ממון של המלוה. ומכיון שגם המחבר (יו"ד סי' קס"ה) פוסק כהרא"ש ש"מועלת מחילה לפטרו" [וראה אבני נזר שם: "ודברי המחבר לפענ"ד סותרין זא"ו וצ"ע"] — על כרחך צ"ל שהטעם לזה הוא לפי שענינה של מצוה זו היא להחזיר את הממון שחיסר את חברו, כגיל בפנים. וראה בהנסמן לקמן הערה 23.

23) ראה חידושי הריטב"א קדושין ה, ב. חידושי הריטב"א החדשים ב"מ סה, א בשם הרמב"ן (הובא בשסמ"ק שם).

במחנ"א (הל' מלוה ולוה דיני ריבית ס"ב) רוצה להוכיח מכ"מ (דלא כהריטב"א) דכשהריבית הוא בעין לא קנה המלוה את הריבית. אבל ראה שעה"מ (פ"ח מהל' אישות הל' טו) שהשיג עליו. וראה גם אבני מילואים סי' כח סקכ"ב. פנ"י ב"מ סא, ב. ח"י רעק"א שם, א"ב. ועוד.

***) וכן מוכח מזה שלא הובא בסור וכו' (ענין זה שכ' הרמב"ן או המג"א) שצריך להחזיר ריבית כמו שצריך להחזיר הגיולה כו'. (ומובן שאין זה דומה למ"ש הסור (בשם הרא"ש) שמועלת מחילה כו' כמו בכל גזל. וראה מחנ"א (הל' מלוה ולוה דיני רבית סימן יו"ד) משי"כ בהרא"ש).

***) במחנ"א (שם סי' א') כתב ולדעת הרא"ש יורדין לנכסיו, אבל עיי"ש שאי"ז מטעם שעבוד ממון כ"א דנחתנין לנכסיו כ"י שיקיים המצוה דכמו שכופין אותו בגופו כופין אותו בממונו. וראה פס"ד להצ"ח חידושים על הרמב"ם בתחלתו (ע' שלט). קצה"ח סל"ט סק"א. סי' רצ סק"ג.

מכיון שהניצוצות שבה שייכים לשרש נשמתו.

וזהו הטעם (הפנימי) שמדת חסידות היא שלא לקבל החזרת הריבית מהבא לצאת ידי שמים, כי הניצוצות שבדמי הריבית, שייכים לשרש נשמתו של המלוה.

ה. ע"פ כל הנ"ל יש לבאר גם הטעם שנצטוונו ליקח הריבית מן הגוי — אף שאסור לחסר ממנו ע"י גזל ואונאה — כי ניצוצות אלו שבדמי הריבית של הגוי הלוה מ"ישראל, שייכים הם להמלוה, ועליו לברר את הניצוצות מרשות הקליפה ולהעלותם לקדושה.

ועפ"י יובן גם מה שיש אומרים דהמצוה ד"לנכרי תשיך" היא (לא רק ליקח ממנו ריבית, אלא גם) מצוה להלוות את הנכרי בכדי לקחת ממנו ריבית — כי מזה שהנכרי זקוק לה"ישראל שילווה לו מעות, מוכח, שה"ניצוצות הנמצאים במעותיו של נכרי זה שייכים הם לישראל, ולכן מצוה להלוותו בכדי לקחת ממנו ריבית בכדי להעלות את ניצוצות אלו לקדושה.

(משיחת ש"פ משפטים, תשכ"ג)

35) ראה אוה"ת דברים ד"ה לנכרי תשיך (ע' תתרח): "ולכן יש ליקח ממנו (מהנכרי) רבית". וראה גם אוה"ת (יהל אור) לתהלים טו, א סק"ד: "אמנם לעכומ"ז הותר הנשך . . . שתתמלא מל' דאצילות מחורבנם של ג' קליפות".

36) ראה כנה"ג ליו"ד סי' קנט.

והנה מכיון שהטביע הקב"ה את עולמו באופן וסדר זה, שהאדם יכול להרויח בכספו ע"י שילוח אותו ברי"ת ויתירה מזו ש"אגר נטר לי" ³¹ השכל מחייב זה י"י — הרי מובן, שגם הניצוצות שבהריבית יש להם איזו שייכות לשרש נשמתו. אולם מאחר שהתורה אסרה את הריבית, לא ניתן לו לברר ניצוצות אלו וסדר עבודתו בהם הוא בדרך דחי' (כמו בניצוצות שבכל דברים האסורים).

אמנם לאחר שילקח המלוה את דמי הריבית וכבר נעשו חלק מממונו ואין עליו חיוב להחזירה מצד דין ממון כשלעצמה, אלא מצד חיובא דרמא רחמנא עלי' כנ"ל — הנה אף שעבר איסור בזה וחיוב להחזיר את הריבית, מ"מ, כל היכא שישנה דרך אחרת המאפשרת שלא יצטרך להחזירה — צריך להשתדל שתשאר הריבית בידו,

קה"ת). אור תורה לה"מ קא, ד (בהוצאת קה"ת).

31) ראה אברבנאל שבערה 10. וגם לאחר שהתורה אסרה ריבית הנה "הריבית חוב הוא שנתחייב הלוה וחייב לשלם אלא שהתורה גזרה שאף שנתחייב שלא יקח" (מל"מ פ"ח מהל' מלוה ולוה ה"א ד"ה מי שהי'). וראה צפע"ג עה"ת תצא כג, כ (ע' ריו): "שבאמת הוא חייב לו ריבית כו' רק שהתורה אסרה זה".

32) ב"מ סג, ב.

33) ועד כדי כך דחמשינ דעבדין טבין מן מאחים דלא עבדין (ירוש' פאה פ"ח ה"ח).

34) ראה לקו"ת שה"ש ה, ד.

בחוקות י*

קדושה של תמורת מעשר, כי בזה שקראו עשירי, ובאמת הוא האחד-עשר, הרי זה כאילו אמר "יהא תמורתו של העשירי"*. ולכן אומר שאין האחד-עשר עושה תמורה (היינו שאם יאמר על בהמת חולין אחרת שתהי' תמורת זה האחד-עשר, לא תחול עלי' קדושת מעשר), כי "אין תמורה עושה תמורה"†.

ור"מ סובר שאין קדושתו של האחד עשר בתור תמורת מעשר, אלא שע"י שקרא לו עשירי הרי הוא מקודש מעיקרי' בקדושת מעשר, ולכן גם עושה תמורה.

ומביא ר"מ רא"י לשיטתו מהא דהאחד עשר קרב ע"ג המזבח, ואילו ה' לו דין תמורה לא ה' קרב; כי לדעת ר"מ, אין תמורת מעשר קרבה ע"ג המזבח. אמנם דעת ר"י מבוארת בגמ'*, שתמורת מעשר קרבה ע"ג המזבח, ובמילא אין הקרבתו זו מוכיחה שאינו בגדר תמורה.

ב. והנה בסברת הפלוגתא דר"מ ור"י אם יש לאחד עשר קדושת מעשר או רק קדושה של תמורת מעשר, י"ל שר"י ס"ל שקריאת עשירי לאחד עשר אין בכחה לחודש קדושה בבהמה,

א. בסיום פרשתנו: כתוב "וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהי' קודש לה'", וזהו מצות מעשר בהמה: כל בהמה עשירית בבקר ובצאן שיש לו לאדם מ' ישראל הרי היא "קודש לה'". "כיצד מעשרן כונסן לדיר ועושה להן פתח קטן וכו' ומונה בשבט אחד שנים וכו' והיוצא עשירי סוקרו בסקרא ואומר הרי זה מעשר"†.

מפסוק זה למדנו עוד דין פרטי בהפרשת מעשר בהמה, והוא מה ש' שנינו במשנה האחרונה של מס' בכורות: "קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי שלשתן מקודשין", ובגמ' שם: "מנין שאם קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי שלשתן מקודשין ת"ל וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהי' קודש (לרבות את כולן)".

אמנם בדין קדושתו של זה האחד-עשר שקראו עשירי, נחלקו ר"מ ור"י יהודה במשנה הנ"ל: "ואחד עשר קרב שלמים ועושה תמורה דברי ר"מ, אמר ר"י וכי יש תמורה עושה תמורה, אמרו משום ר"מ אילו ה' תמורה לא ה' קרב". היינו שר"י סובר ש-קדושתו של האחד עשר היא רק בגדר

(3*) ראה הרע"ב במשנה.

(4) תמורה יב, א. ובגמ' שם (יג, א): "אמר קרא ותמורתו ולא תמורת תמורתו".

(5) כדלפינן בתמורה (כא, א) מ"קדוש הם, הם קריבין ואין תמורתן קריבה".

(5*) בכורות סא, א.

(*) וסיום דמס' בכורות (והוריות).

(1) כו, לב.

(2) בכורות פ"ט כ"ו, וכו"ה בפרש"י עה"פ.

(3) ס, רע"ב.